

KÖPRÜLÜ AİLESİNİN KUR'ÂN EĞİTİMİ VE KIRAATİNE KATKILARI

Ahmet GÖKDEMİR*

Öz

Makale Köprülü ailesinin Kur'ân eğitimi ve kıraatine yönelik katkılarını ele almıştır. Konunun anlatımında öncelikle Kur'ân eğitimi ve kıraatiyle ilgili hizmetleri bulunan Köprülü ailesiyle alakalı genel bilgiler verilir ve sonrasında bahsi geçen katkılara değinilmiştir.

Köprülü ailesinin Kur'ân eğitimi ve kıraatiyle alakalı hizmetleri, tesis etmiş oldukları kurumlar ile bu kurumlardaki Kur'ân eğitimi ve kıraatine dair istihdam alanları ve Köprülülerden Kur'ân kıraatiyle alakalı eser telifinde bulunan bireylerin telifleri olmak üzere üç ana başlıkta ele alınmıştır. Konunun anlatımında istifade edilen kaynaklar daha ziyade Köprülü vakfiyeleri ile bu vakfiyelerle alakalı yazılan tez, makale ve maddelerdir.

Makalenin yazılış amacı Köprülülerin bahsi geçen husustaki hizmetlerini ortaya çıkarmak suretiyle içinde buldukları dönemde Kur'ân eğitimi ve kıraatine yönelik Osmanlı üst düzey bürokratlarının bakış açısına yönelik perspektif sunmaktır. İncelemeler sonucunda Köprülü ailesinin Kur'ân eğitimi ve kıraatine dair değişik yönlerden katkılarının bulunduğu, bu katkıların daha ziyade tesis edilen kurumlar, bu kurumlardaki istihdam alanları ile alana yönelik kitap teliflerinden ibaret olmak üzere üç farklı sahadan oluştuğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Köprülüler, Kur'ân Eğitimi, Kıraat, Vakıf.

THE CONTRIBUTION OF KOPRULU FAMILY TO QURAN AND QIRAAH EDUCATION

Abstract

The article is about the contributions of Köprülü family to the Quran and Qiraah education. In the description of the theme, firstly the general information about the Köprülü family which participated greatly to the development of the Quranic education and its Qiraah has been given and the matters of these contributions are related afterwards.

The services of the Köprülü family relevant to the education of the Quran and Qiraah, the institutions found by them in this regard, research interests and modules for Quranic education and Qiraah in these institutions and the studies and works of the members of Köprülü family concerning Quranic Qiraah were dealt with in three main titles. The resources that are used in the expression of the matter are mainly charter

Makalenin Geliş Tarihi: 25.05.2018 **Makalenin Kabul Tarihi:** 20.07.2018

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: ahmetgokdemir81@hotmail.com

certificates of Köprülü foundations as well as academic dissertations, articles and encyclopedia entries referring to these foundations.

The objective of the article is to unveil the services that Köprülü family granted in respect thereof and consequently, to present an outlook on the viewpoint of the Ottoman senior bureaucrats towards the education of the Quran and its Qiraah in the period they were living in. As a result, it was concluded that the Köprülü family contributed in various aspects to the Quranic education and its Qiraah and that these contributions consisted of three different fields; establishment of institutions, the specialization fields in these institutions and the book writings directed to the field.

Keywords: Ottoman, Köprülü, Qur'an Education, Qiraah, Foundation.

Giriş

Köprülüler, sadrazamlıkta buldukları esnada Türkiye sınırları içinde ve Türkiye dışında (Osmanlı sınırları içinde) birçok yerde vakıflar kurmuşlardır. Köprülüler'in vakıflarının kuruldukları yerlerin konumuna bakıldığında, bu yapıların özellikle de ticari alt yapıya sahip merkezler ile ticaret yolları üzerindeki yerleşim yerlerinde tesis edildiği dikkat çeker.¹ Bununla beraber söz konusu vakıflar, kuruldukları bölgelerin siyasi, ekonomik ve sosyal ihtiyaçları gözetilerek; dükkân, medrese, cami, çeşme vs. çeşitli yapılar şeklinde inşa edilmiştir.²

Bu eserlerin banileri Köprülü Mehmed Bey (ö. 1072/1661) ve eşi Ayşe Hanım (ö. 1085/1674), oğulları Fâzıl Ahmed Paşa (ö. 1087/1676) ile Fâzıl Mustafa Paşa (ö. 1102/1691), torunları Nûman Paşa (ö. 1131/1719), Abdullah Nâilî Paşa (ö. 1171-1758), el-Hâc Ahmed Paşa (ö. 1182/1769) ile Mehmed Âsım Bey'dir (ö. 1231/1816). Aile bireyleri vakıflarını fetihleri veya hizmetleri karşılığında "temlik" usulüyle elde etmiştir. Bahsi geçen kişiler bu yerleri satma imkânına sahipken böyle bir şeye tevessül etmeyip, buraları vakfetme yoluna gitmişlerdir. Köprülü ailesi adı geçen vakıf eserleri vesilesiyle Balkanlar'da birçok yerin Türkleşmesi ve İslâmlaşmasına katkıda bulunmuşlar, ayrıca vakıfların buldukları yerleri mamur hale getirmişlerdir.³

Köprülü ailesi vakıf gelirleri sayesinde kimseye muhtaç olmamış, böylece devlet idaresinde daha cesur ve adil bir şekilde hareket etmiştir. Aile bireyleri vakıflar sebebiyle gelecek endişesi taşımadıklarından bir yandan makamlarını kaybetme pahasına devlet ve millet lehine karar alırken, diğer yandan rüşvete tenezzül etmedikleri için halk nezdinde itibarlarını korumuşlardır. Ayrıca vakıflar vesilesiyle çok sayıda kişiyi istihdam etmeleri sebebiyle hürmet görmüşler, kendileri adına vakıflarda okunan hatimler, yapılan dualar ve methiyeler vesilesiyle hayırla anılmışlar, uzunca bir zaman halk tarafından

¹ Sultan Murat Topçu, *XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Etkin Bir Bani Ailesi: Köprülüler*, (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2010), V.

² Murat Sayın, *Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Vakıfları*, (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2011), 158.

³ Yusuf Sağır, *Osmanlı Arşiv Belgelerine ve Vakfiyelerine Göre Köprülü Ailesi Vakıfları*, (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2012), 253-255.

unutulmamışlardır. Bununla beraber Köprülüler, sayılan bu özellikleri sebebiyle devlet idaresine olumlu katkıda bulunup, idari görevlerde daha etkin olmuşlardır.⁴

Köprülüler'in tesis ettikleri yapılarla katkıda buldukları alanlardan biri de Kur'ân eğitimi ve kıraatidir. Köprülüler'in Kur'ân eğitimi ve kıraatine katkıları, bu alanda tesis ettikleri kurumlar, istihdam alanları ile yazdıkları eserler olmak üzere üç ana başlıkta incelenebilir. Aşağıda Köprülü ailesi ile Köprülüler'in Kur'ân eğitimi ve kıraatine katkıları ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

1. KÖPRÜLÜ AİLESİ

Aslen Arnavutluk'un Berat kasabasına bağlı Rüznik köyünden olan Köprülü Mehmed Paşa, devşirilerek İstanbul'a getirilmiş ve burada birtakım görevlerde bulunmuştur. Görevden azledildiği zamanlarda vaktini o dönemde Amasya'ya bağlı Köprü kasabasında geçirdiği için kendisine Köprülü denmiştir.⁵ Köprü'de Yusuf Efendi'nin kızı Ayşe Hanım'la evlenen Köprülü Mehmed Paşa'nın oğulları Fâzıl Ahmed Paşa ile Fâzıl Mustafa Paşa'da bu kasabada doğmuştur.⁶ Mehmed Paşa, küçük yaşlardan itibaren sarayda olması ve gerek İstanbul'da gerekse Anadolu'da değişik görevlerde bulunması hasebiyle devlet idaresine dair bir hayli tecrübe kazanmıştır.⁷ Seksen altı yaşında Edirne'de vefat eden Mehmed Paşa'nın naaşı Çemberlitaş'ta kendi yaptırdığı külliyesindedir. Mehmet Paşa, kendisinden sonra oğulları, damatları ve akrabalarıyla XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet idaresinde ön planda olacak Köprülü ailesinin kurucusu olmuştur.⁸ Köprülü Mehmed Paşa, siyasi zekâsı ve tecrübeleri sayesinde Osmanlı bürokrasisinde etkili olmuş, kendinden sonraki aile bireylerinin devlet idaresinde vazife almasını sağlamıştır.⁹

Köprülü Mehmed Paşa'nın eşi Ayşe Hanım'dır. Hanımı da kocası gibi hayırsever biridir. Köprülü, Amasya'nın Köprü kasabasına yerleştiğinde kendisiyle evlenmiştir. Ayşe Hanım, oğlu Fâzıl Ahmed Paşa ile Kandiye seferine katılmış daha sonra oğlu Mustafa Paşa ile hacca gitmiştir. Mütevazı ve dindar bir kişiliğe sahiptir.¹⁰

Erzurum ve Şam'da valilik yapan Fâzıl Ahmed Paşa, babasının vefatı üzerine 1661'de veziriazamlığa tayin edilmiştir. On beş yıl sadrazamlıkta bulunan Fâzıl Ahmed Paşa, daha çok dış meselelerle ilgilenmiştir. On beş yıllık sadrazamlık görevinin dokuz yılını cephelerde geçiren Fâzıl Ahmed Paşa, 1676

⁴ Sağır, *Köprülü Ailesi Vakıfları*, 242.

⁵ Mücteba İlgürel, "Köprülü Mehmed Paşa", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 258.

⁶ M. Tayyip Gökbilgin, "Köprülüler", *İ.A.*, (Ankara: MEB Yayınları, 1955), 6: 892.

⁷ Mahmut Duman, *Köprülü Mehmet Paşa Hayatı, Şahsiyeti ve Faaliyetleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006), 13.

⁸ İlgürel, "Köprülü Mehmed Paşa", 258-259.

⁹ Topçu, *Etkin Bir Bani Ailesi: Köprülüler*, 27.

¹⁰ Topçu, *Etkin Bir Bani Ailesi: Köprülüler*, 28-29.

yılında görevi esnasında İstanbul'dan Edirne'ye giderken Çorlu'da vefat etmiş, naaşı Çemberlitaş'ta bulunan türbesine defnedilmiştir.¹¹

İtidali, sabrı, ileri görüşlülüğü, cömertliği, istişareye önem vermesi ve adaleti ile bilinen Fâzıl Ahmed Paşa bu vasıfları sebebiyle "Fâzıl" lakabıyla anılmıştır. Felsefe ve fıkıh sahalarında derin ilmi olması, hat sanatında icâzeti bulunması ve âlimlerle sanatkârları himayesiyle bilinen¹² Fâzıl Ahmed Paşa, Çemberlitaş'ta yaptırmış olduğu kütüphaneye değerli kitaplarını vakfetmiştir.¹³ Fâzıl Ahmed Paşa, Kandiye'deki¹⁴ camide de bir kütüphane kurmuştur.¹⁵ Köprülü Mehmed Paşa'nın Anadolu ve Rumeli'de yarım kalan hayır işlerini babasının vasiyeti üzerine tamamlayan Fâzıl Ahmed Paşa'nın ayrıca Uyvar,¹⁶ Kandiye, Kamanıçe,¹⁷ ve Belgrat'ta da vakıfları mevcut olup, bu kurumlar genellikle sadrazamlığı döneminde fethedilen araziler üzerindedir. Bunların yanında

¹¹ Abdülkâdir Özcan, "Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26:262.

¹² Fâzıl Ahmed Paşa'nın şair Mezâkî Süleyman, Nâbî, Zühdî ile Reîsülküttâb Tâlib Ahmed Efendi'yi himaye ettiği kaynaklarda zikredilir. Bk. Tayyip Gökbilgin, "Köprülüler", *İ.A.*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1967), 6: 903. Fâzıl Ahmed Paşa'nın âlim ve sanatkarlara olan güzelce muamelesi ve himayesi şairlerin divanlarında karşılık bulmuştur. Birçok şair divanında Fâzıl Ahmed Paşa'dan övgüyle bahseder. Fâzıl Ahmed Paşa için Nâilî, Kadîm, Nâsih, Neylî, Fevzî, Neşâtî, Mezâkî, Behçetî Hüseyin, Üsküdarlı Sırrî gibi devrinin önde gelen şairlerinin birçoğunun divanlarında kaleme almış oldukları övgüler için bk. Fatma Baş, "17.Yüzyıl Divanlarında Köprülü Ailesinden Sadrazamlara sunulan Kasideler Üzerine Bir İnceleme", *Journal of Turkish Language and Literature*, 2 (2016): 40-42.

¹³ Özcan, "Fâzıl Ahmed Paşa", 262. Fâzıl Ahmed Paşa'nın babası Köprülü Mehmed Paşa, yaptırmış olduğu külliye'nin medrese, türbe ve hamam bölümlerini yaptırabilmiş, külliye'yi tamamlayamayacağını anladığında ise kütüphanenin yapımı için oğlu Fâzıl Ahmed Paşa'ya vasiyette bulunmuştur. Fâzıl Ahmed Paşa da kendi kitapları ile babasının kitaplarından oluşan zengin koleksiyon için müstakil kütüphane yaptırmıştır. Ancak kendi ömrü de vefa etmeyince Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa tarafından kütüphanenin vakıf senedi düzenlenmiş ve kütüphane resmen açılmıştır. Kütüphaneye Fâzıl Ahmed Paşa tarafından beş yüz civarında kitap vakfedildiği söylenir. Bk. İsmail Erünsal, "Köprülü Kütüphanesi", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26:257.

¹⁴ Girit adasında bulunan Kandiye, tarihi niteliğe sahip bir şehirdir. Araplar'ın Girit'i fethi sonrasında Girit'te kurup "Hendek" adını verdikleri yerdir. Avrupa kaynaklarında Candie şeklinde geçer. Osmanlı Devleti'nin Girit'i fethi sonrasında Girit adasının merkezi yapıp Kandiye ismini verdikleri şehir, 1913 senesinde Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır. Bk. Ersin Gülsoy, "Kandiye", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24:303-305.

¹⁵ İsmail Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 1988, 2:61-62, 88.

¹⁶ Slovakya'daki tarihi şehir Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa tarafından fethedilip eyalet merkezi haline getirilmiştir. Fâzıl Ahmed Paşa, şehrin imarını önemseyip burada birçok eser meydana getirmiştir. Konuyla ilgili bk. Vojtech Kopcan, "Uyvar", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42:253-254.

¹⁷ Ukrayna'nın Podolya bölgesindeki tarihi kale şehri 1672 senesinde Osmanlı Devleti'nin eline geçmiş, 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'yla boşaltılmıştır. Köprülü Ahmed Paşa ve Osmanlı devlet erkânından birçok kimse Kamanıçe'de vakıflar kurmuş ve eğitim kurumları açmışlardır. Bk. Dariusz Kolodziejczk, "Kamanıçe", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24:274-275.

kendisinin İstanbul, Köprü (Vezirköprü) ve İzmir’de de vakıf eserleri bulunmaktadır.¹⁸

Köprülü Mehmed Paşa’nın sadrazamlıkta bulunan diğer oğlu Fâzıl Mustafa Paşa’dır. Devlet bünyesinde muhtelif vazifelerle görevlendirilen Fâzıl Mustafa Paşa, 1689’da Şeyhülislâm Debbağzâde Mehmed Efendi’nin tavsiyesiyle sadrazamlığa getirilmiştir. Fâzıl Mustafa Paşa, Vefa’da bulunan kütüphanesinde zamanının önde gelen âlimlerine ders verecek kadar ilmî birikime sahiptir¹⁹ ve hadis ilmi sahasında “İmâmü’l-Hadis” vasfıyla bilinir. Ayrıca kendisi ilim adamlarını himayesiyle de adından söz ettirir. İstanbul Akbıyık Camii Meydanı’na zaviye yaptıran Fâzıl Mustafa Paşa, ilk müstakil kütüphane olan Köprülü Kütüphanesi’ni düzenlemiş olduğu vakıf senediyle kurmuştur.²⁰

Mezzâhî, Şebremâllisî, Bâbilî gibi devrinin meşhur âlimlerinin yönlendirmeleriyle kendini yetiştiren, sonrasında Fâzıl Mustafa Paşa’nın davetiyle Osmanlı’ya gelip de kıraat ilminde Mısır tariki ekolünü kazandıran, diğer ilimlerde Yûsuf Efendizâde gibi Osmanlı ilim dünyasında önemli âlimlerin yetişmesine vesile olan Ali b. Süleyman el-Mansûrî gibi ilim adamlarının kendisinden ders alması Fâzıl Mustafa Paşa’nın ilmi donanımını göstermesi açısından önemli bir veridir.²¹

Oğulları Nûman Paşa (ö. 1131/1719) ve Abdullah Paşa’yı kendine yakışır bir şekilde yetiştiren Fâzıl Mustafa Paşa’nın iki oğlu da devlette önemli hizmetlerde bulunmuştur.²²

Köprülü Nûman Paşa, babasının²³ vefatı üzerine Köprülülük’ün kurdukları vakıfların mütevelliliğini yürütmüş, Amcazâde Hüseyin Paşa’nın (ö. 1114/1702) sadareti zamanında Kubbe vezirliğine dahil edilmiş, daha sonra Erzurum ve Kütahya valiliklerinde bulunmuş, akabinde Çorlulu Ali Paşa’nın yerine sadrazamlık makamına tayin edilmiştir.²⁴

¹⁸ Sayın, *Fâzıl Ahmed Paşa Vakıfları*, 42-43.

¹⁹ Abdülkâdir Özcan, “Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26:265.

²⁰ Bu türden kütüphaneleri diğerlerinden ayıran en belirgin vasıflar; bu kurumların müstakil binalarda kurulmaları, kütüphaneden başka bir işle ilgilenmemesi için görevlilerine dolgun ücret verilmesi ile zamanla buraların eğitim ve ibadet mahalli olarak kullanılmalıdır. Konuyla ilgili bk. İsmail Erünsal, “Kütüphane”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27:26.

²¹ Paragrafta bahsi geçen kişilerle ilgili bilgi için bk. Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, (Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi, 2017).

²² Özcan, “Fâzıl Mustafa Paşa”, 265.

²³ Köprülüzâde Nûman Paşa’nın babası ve Köprülü ailesinin vakıfları için bk. *Topçu, Etkin Bir Bâni Ailesi: Köprülülük*.

²⁴ Şeyhî, Mehmed Efendi, *Vekâyiü’l-Fuzalâ*, nşr. Abdülkâdir Özcan, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 3:436-437; Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmânî*, (İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 4:1265; Abdülkâdir Özcan, “Köprülüzâde Nûman Paşa”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), XXVI, 26:265.

Köprülüzâde Nûman Paşa devletteki görevleri sebebiyle devletçe kendisine verilen gelirleri almayıp geçimini babasının mülklerinden sağlamıştır.²⁵ Kanunlara bağlılığı ve dinî konulardaki hassasiyetiyle bilinen Nûman Paşa, “Hoca Paşa” lakabıyla da anılmıştır. Zamanının Fransız sefirine göre, sadrazamlıktan daha ziyade tabiatı sebebiyle şeyhülislâmlığa daha uygun görülen Nûman Paşa,²⁶ hayatı boyunca ilimle meşgul olmuş, kelim ve hadis alanındaki vukûfiyetiyle bilinmekle beraber birçok alanda eser telifinde bulunmuş²⁷ ve İstanbul Vefa’daki konağında ilim meclisleri kurmuştur.²⁸

Köprülü Nûman Paşa’nın kardeşi Abdullah Nâilî Paşa da Osmanlı’da değişik vazifelerde görev yaptıktan sonra sadrazamlıkta bulunmuştur. Aynı zamanda ilim adamlığı vasfına sahip Abdullah Paşa, Yûsuf Efendizâde’den icâzet almış,²⁹ Osmanlı’nın meşhur kıraat âlimlerinden Mustafa el-İzmîrî’ye de hocalık yapmıştır.³⁰

Abdullah Paşa’nın idarecilik vasfı sebebiyle, devletin merasim geleneğiyle ilgili yazmış olduğu ve Osmanlı’nın değişik zamanlardaki merasimlerini anlatan *Mukaddime-i kavâni-i teşrîfât* isimli eseri, türünün en önemli derlemelerindendir.³¹ Ayrıca Abdullah Nâilî Paşa’nın bir kısım Arapça şiirleri konu edindiği *Dürîyât-nuhâtü’l-eş’ar* adlı eserinden bahsedilmektedir.³²

Köprülüzâde Nûman Paşa’nın kardeşleri Abdullah ve Es’ad paşalar da devlet adamıdır. Nûman Paşa’nın oğlu el-Hâc Ahmed Paşa (ö. 1182/1769) ise Kapıcı kethüdası, valilik ve kubbe vezirliği görevlerinde bulunmuştur. Sülüs ve nesih yazıda icâzet sahibidir. Kendisi, Fâzıl Ahmed Paşa tarafından İstanbul’da tesis edilen kütüphaneye birtakım kitaplar bağışlamış, bunlara ait vakfiye düzenlemiştir.³³

2. KÖPRÜLÜ AİLESİNİN KUR’ÂN EĞİTİMİ VE KIRAATİNE KATKILARI

2. 1. Köprülüler’in Kur’ân Eğitimi ve Kıraati İçin Tesis Ettikleri Kurumlar

²⁵ İbrâhim Behçetî, *Silsiletü’l-asafiyye fî devletil-hakaniyyeti’l-Osmaniyye*, Köprülü Ktp., Ahmet Paşa, nr. 212, 186a.

²⁶ Gökbilgin, “Köprülüler”, 907.

²⁷ Köprülüzâde Nûman Paşa’nın eserleri ve bu eserlerin buldukları kütüphanelerdeki yeri için bk. Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015), 137.

²⁸ Özcan, “Nûman Paşa”, 266.

²⁹ Muhammed İsa Yüksek, *İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki Arapça ve Osmanlıca Kıraat Yazmaları*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009), 115.

³⁰ Bk. Murad Sadıkov, *Hâşim b. Muhammed el-Mağribî’nin, “Hısnü’l-kârî fî İhtilâfi’l-Mekârî” Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012), 15.

³¹ Mehmet İpşirli, “Abdullah Nâilî Paşa”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1:125.

³² Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, hzr. Ali Fikri Yavuz-İsmail Özen, (İstanbul:ts.), 1:264.

³³ Özcan, “Nûman Paşa”, 266; Topçu, *Etkin Bir Bani Ailesi: Köprülüler*, 45.

Köprülü ailesinin Kur'ân eğitimine katkıları, Kur'ân eğitimi ve kıraatine yönelik tesis etmiş oldukları kurumlar, vakfiyelerde Kur'ân kıraatine dair istihdamı alanı oluşturmaları ve Kur'ân kıraati sahasında bizzat kendilerinin yazdıkları veya telifine vesile oldukları eserler olmak üzere üç başlıkta ele alınabilir. Aşağıda bahsi geçen hizmetlere ayrıntılarıyla değinilecektir.

2.1.1. Dârülkurrâlar

Dârülkurrâlar, Kur'ân-ı Kerîm'in ve kıraat vecihlerinin öğretildiği, bir kısmının veya tamamının ezberletildiği yerlerdir.³⁴ Osmanlı'da daha ziyade ileri seviyede kıraat eğitimi verilen yerler için bu isim kullanılmıştır. Bu kurumlarda Kur'ân'ın içeriğinden ziyade okunmasına yönelik eğitim verilmiş, kıraatleri öğretilmiş ve bunun yanında hafızlık yaptırılmıştır.³⁵

Dârülkurrâlardaki eğitim Kur'ân kıraatine hasredilmiş, buralarda yetişen talebenin alanında uzman kıraat bilgini olacak şekilde yetişmesi amaçlanmıştır.³⁶ Mesela Evliya Çelebi, Seyahatnâmesi'nde, Edirne dârülkurrâsındaki eğitimden bahsederken burada İbnü'l-Cezerî ile Şâtıbî'nin eserlerinin okutulduğunu,³⁷ Amasya'daki dârülkurrâda ise kırâat-i seb'a, aşere ve takrîb ilmini bilen talebelerin olduğunu dile getirir.³⁸

Dârülkurrâları tesis edenler bu yapılar için vakfiyeler oluşturmuşlardır. Dolayısıyla vakfeden kimse vefat etse bile vakfın işleri mütevellî tarafından yürütülmüştür. Vakfiyeler ise dârülkurrâ binaları, buralarda görev yapan eğitimciler, öğrenciler ile görevlilerine yöneliktir. Dârülkurrâlarda devleti temsilen biri eğitimle diğeri de idari işlerle ilgilenmesi için iki görevli tayin edilmiştir. Buralarda inşa ve idare halkın gözetimine verilmiş, devletin vazifesi ise denetimden ibaret kalmıştır. Bu durum eğitimde bir nevi özerklik anlamına gelir.³⁹

Köprülü ailesinin vakfiyelerinde zikri geçen kurumlardan biri de dârülkurrâlardır. Fâzıl Ahmed Paşa'nın, Belgrad'da kurmak istediği vakıflara ömrü vefa etmeyince; kardeşi Fâzıl Mustafa Paşa, yapılması düşünülen eserleri tamamladıktan sonra vakfiyelerini de düzenlemiştir. Bu vakfiyelerde dikkat çeken hususlardan biri de Belgrad'da dârülkurrâ tesis edilmesi ve burada eğitim görecektalebelere yönelik odalar ile şeyhülkurrâ için bugünün tabiriyle lojman tahsisidir. Vakfiyede şeyhülkurrâ için dârülkurrâ yanında iki oda, bir fırın, bir ambar ile duvarla çevrili bir menzil ibaresi geçmektedir. Dârülkurrâda eğitim görecektalebe on dört talebe içinse buldukları mekânda yatılı talebe olarak istihdam edilecekleri

³⁴ Nebi Bozkurt, "Dârülkurrâ", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993) 8:543.

³⁵ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, (İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2004), 57-59.

³⁶ Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Târihi*, (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 1:169-172.

³⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, hzr. Ruşen Deniz, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 3:251.

³⁸ Çelebi, *Seyahatnâme*, 2:97.

³⁹ Ergin, *Türkiye Maarif Târihi*, 1:306. Dârülkurrâlarla ilgili geniş bilgi için bk. Ahmet Gökdemir, "Osmanlı Kur'ân Eğitim Merkezleri: Dârülkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri", *Edebali İslamiyat Dergisi*, 1/2 (2017): 46-47.

için her birine bir oda olacak şekilde on dört oda yaptırılması da vakfiyede dârülkurrâ ile ilgili geçen bir başka bilgidir.⁴⁰

Vakfiyede imam için üç esedî kuruş bir sülüs esedî kuruş yevmiye belirlenirken, şeyhülkurrâya on altı esedî kuruş günlük tayini yani imamın yaklaşık beş katı yevmiye belirlenmesi, Kur'ân kıraatine verilen ehemmiyetin bir göstergesidir. Ayrıca vakfiyede şeyhülkurrâya bugünün tabiriyle kalfalık yapacak üç halife görevlendirilmiş, bunların her birerine de yevmiye kaydı yapılmıştır. Kıraat eğitimi için birden çok kimsenin istihdamı o dönemde kıraat ilmine verilen önemi gösterir. Vakfiyede bu ilme verilen değer bir diğer göstergesi de hâlihazırdaki burs gibi dârülkurrâda eğitim görece her bir talebeye yevmiye tayinidir. Zira bahsi geçen vakfiyede müezzinlere bir esedi kuruş⁴¹ yevmiye belirlenirken, dârülkurrâda eğitim görece on dört talebenin her birerine de bir esedî kuruş bir sülüs esedî yevmiye kaydı yapılmıştır. Yani kıraat talebelerinin her birerine müezzinin yevmiyesinden daha fazlası verilmiştir.⁴²

Fâzıl Ahmed Paşa'nın, Belgrad'da yaptırmış olduğu dârülkurrâda mescid de bulunmaktadır. Dershane olarak da kullanılan bu mekânda öğrenciler hem eğitim görmüş hem de öğrendiklerini uygulama imkânı bulmuşlardır. Köprülü Mehmed Paşa'nın Çemberlitaş'taki dârülkurrâsı da zamanla mescid olarak hizmet veren dârülkurrâlardan biri olmuştur.⁴³

el-Hâc Ahmed Paşa, Belgrad'da onardığı dârülkurrânın sofasında görevli İmam Efendi'den her cuma gecesi yatsı namazı sonrası Yâsîn ve her Pazar gecesi Mülk sûresini, diğer gecelerde de Bakara sûresinin son iki ayetini okuduktan sonra üç İhlas ve bir Fâtihâ ile okumasını tamamlayıp kendinden önceki Köprülü ailesi meşhurlarının ruhları ile kendi ruhuna hediye göndermesini istemiştir. Dârülkurrâda işlenen her ders sonrasında da müderristen ceddine dua etmesini istemiştir.⁴⁴ Bu durum göstermektedir ki Köprülü ailesinin Kur'ân eğitimiyle alakalı kurumları tesis etme amaçlarından biri de sadaka-i cariye mahiyetinde olup ahirete yöneliktir.

Köprülü Mehmed Paşa, Çemberlitaş'ta yaptırdığı dârülkurrâda şeyhülkurrâya günlük otuz akçe yevmiye tayin etmiştir. Dârülkurrânın vakfiyesinde günlük akçe tayin edilen diğer kimseler ise Kur'ân okuyan on öğrenci ile tecvid ve kıraat ilmi tedrisinde bulunan on beş talebedir. Bunların yevmiyeleri

⁴⁰ Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Vakfiyesi, nr. 4, 55a. Aynı vakfiyede imam için de bir lojman söz konusu olup lojmanın nasıl olacağına dair bilgi mevcuttur. Bk. Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Vakfiyesi, nr. 4, 6a.

⁴¹ Muhtemelen vakfiyede akçe yerine esedî kuruş ifadesine yer verilmesinin sebebi, o dönemde akçenin sürekli olarak değer kaybıdır. Buna binaen vakıflarda çalışanlar daha güvenilir olduğunu düşündükleri esedî kuruşu tercih etmişlerdir. Sayın, Fâzıl Ahmet Paşa Vakıfları, 45.

⁴² Fâzıl Ahmed Paşa'nın yaptırdığı dârülkurrâ istilalar neticesinde harap olmuş, daha sonra Köprülüzâde el-Hâc Ahmed Paşa tarafından tamir edilip öğretime hazır hale getirilmiştir. Bk. Sağır, Köprülü Ailesi Vakıfları, 114.

⁴³ Sağır, Köprülü Ailesi Vakıfları, 215.

⁴⁴ el-Hâc Ahmed Paşa Vakfiyesi, Süleymaniye Ktp., Köprülü İlavesi, nr. 7, 7b-a, 8b.

ise ikişer akçedir.⁴⁵ Ayrıca buradaki türbesinde her gün hatim yapmak üzere günlük iki akçe karşılığında, otuz cüzhân istihdâm edilip bu kimselerde de Kur'ân-ı tecvidi ile okuma özelliği aranmıştır.⁴⁶ Dârülkurrâda Kur'ân okuması için istihdam edilenlerden biri de Yâsînhan olup kendisine de 2 akçe yevmiye verilmiştir.⁴⁷ Köprülü ailesinden Mehmed Âsım Bey de Köprülü Mehmed Paşa Camii Dârülkurrâsında Kur'ân okumaları için devirhanlık⁴⁸ görevinde üç, mülkhan⁴⁹ vazifesi için de bir kişi istihdam ederken; devirhanlara 5'şer akçe Mülkhan'a ise 6 akçe yevmiye belirlemiştir.⁵⁰ Ayrıca Mehmed Âsım Bey, her sene Rebûlevvel ayında müsait bir mekânda mevlid töreninin ifası esnasında mevlût ve Kur'ân'dan sûrelerin okunması için de vakfiyede ödenek tahsisinde bulunmuştur.⁵¹

Fâzıl Ahmed Paşa'nın Uyvar'daki⁵² vakıflarıyla ilgili vakfiyesinde de dârülkurrâ müessesesinin ismi geçer. Ancak burada görevli kişilerden doğrudan Kur'ân kıraatine yönelik olanı devirhandır. Bahsi geçen kurumda üç devirhan istihdam edilmiş, bu kişilerin yevmiyesi vakfiyede belirlenmiştir. Vakfiyede Kur'ân eğitimi için muallim ve halifenin de adı geçmektedir. Bunlardan devirhan için 3 sülüs kuruş, muallim için 2 esedi kuruş, halifesi için de 1 esedi kuruş 1 rub⁵³ ifadesi geçmektedir.⁵⁴

Abdullah Paşa'nın Zübeyde Hanım'ın türbesinin karşısına yaptırmış olduğu türbe dârülkurrâsı⁵⁵ şeklindeki dârülkurrâ da Köprülü ailesinin tesis ettiği dârülkurrâlardandır. Bu tarz dârülkurrâların kuruluş amacı sadaka-i câriye⁵⁶ ile banilerinin veya geçmişlerinin ruhlarının şad olması düşüncesidir.⁵⁷ Dârülkurrânın vakfiyesinde kıraat ilminde mahir birinin 40 akçe yevmiye karşılığında şeyhülkurrâ tayin edilmesi, şeyhülkurrânın pazartesi, perşembe ve cumartesi günleri talebeye tecvid dersi verip, sonrasında talebeyle beraber Zübeyde Hanım'ın ruhunu şad etmeleri, kandil gecelerinde ve Ramazan ayında üç

⁴⁵ Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi, Süleymaniye Ktp., Köprülü İlavesi, nr. 3, 43a.

⁴⁶ Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi, nr. 3, 44b.

⁴⁷ Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi, nr. 3, 44b.

⁴⁸ Devirhan, camilerde namaz öncesi Kur'ân okuyan kişilere verilen isim olup Kur'ân'ı her ay hatim üzere okuyan kişilere de devirhan denilmiştir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 1:436; Ali İhsan Berkî, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Eserler*, (Ankara: y.y., 1965), 57.

⁴⁹ Mülk sûresini okumakla görevli kimsedir. Gayeleri Allah'ın lütfuna nail olmaktır. Bu kişilere Tebârekehan dendiği de olmuştur. Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf İstihdamları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi*, 17 (1983): 59-60.

⁵⁰ Köprülü Mehmed Âsım Bey Vakfiyesi, Süleymaniye Ktp., Köprülü İlavesi, nr. 10, 5a.

⁵¹ Köprülü Mehmed Âsım Bey Vakfiyesi, 5b.

⁵² Slovakya'da bulunan tarihi şehirdeki Osmanlı hakimiyeti 1663-85 tarihleri arasındadır. Bk. Kopcan, "Uyvar", 253-254.

⁵³ 30 akçeye tekabül etmektedir. Bk. Topçu, *Etkin Bir Bani Ailesi: Köprülüler*, 229.

⁵⁴ Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Vakfiyesi, nr. 4, 54b-55a.

⁵⁵ Köprülü Abdullah Paşa Vakfiyesi, Süleymaniye Ktp., Köprülü İlavesi Blm., nr. 2448, 8b.

⁵⁶ Köprülü Abdullah Paşa Vakfiyesi, 8a.

⁵⁷ Yusuf Alemdar, *Osmanlı'da Dârülkurrâ Müessesesi ve Kıraat Eğitimi*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003), 79.

hatim yapılması,⁵⁸ yardımcı hoca mahiyetinde 14 akçe yevmiyeye halife-i evvel, 12 akçeyle halife-i sâni görevlilerinin tayin edilmesi,⁵⁹ dârülkurrâda günlük on akçe karşılığında yatılı beş talebe istihdam edilmesi ve görevlerini ihmal eden talebenin yerine bir başka talebenin belirlenmesi gibi hususlar bulunmaktadır.⁶⁰

Abdullah Paşa, dârülkurrâdaki hizmetleri ziyadesiyle önemsemiştir. Nitekim dârülkurrâya vakfettiği on cilt kitabın muhafazası ve nemden korunması için 3 akçe karşılığında görevli tayini,⁶¹ şeyhülkurrâ derse gelmeden evvel ders verilen mekânın temizlenip ısıtılması için birinin vazifelendirilmesi,⁶² mekânın açılıp kapanması için de görevli belirlenip onun için dahi yevmiye kaydedilmesi bu düşüncenin tezahürlerindedir. Kur'ân eğitimi için kurulan dârülkurrâda yapılacak işlerin en ince ayrıntısına kadar düşünülüp bunların vakfiyeye kayıt altına alınması, Abdullah Paşa'nın Kur'ân eğitimine verdiği değeri dolayısıyla o dönemde bu işe verilen kıymeti gösterir.⁶³

Abdullah Paşa dârülkurrâ için on cilt kitap vakfedip⁶⁴ bunların dışarı çıkarılmaksızın yerinde faydalanılmasını istemiş, kitapların gözetimi için de hâfız-ı kütüp olarak talebelerden birini görevlendirmiştir.⁶⁵ Abdullah Paşa'nın kitaplarla ilgili bu hassasiyeti talebenin yetiştirilmesindeki titizliğini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Abdullah Paşa, bahsi geçen dârülkurrânın yanına insanların dinlenmesi ve güzel bir görüntü oluşumu için bir bahçe düzenlemesi de yapmıştır.⁶⁶ Vakfiyede yapılacak işlerin en ince ayrıntılarına varacak şekilde düzenlenmesi, eğitimi ve hayat tarzı bakımından Abdullah Paşa'nın oldukça titiz bir tabiata sahip olduğu anlamına gelmektedir.⁶⁷

Abdullah Paşa'nın Diyarbakır'daki türbe dârülkurrâsına vakfettiği kitaplar ise Kâsım el-Enbârî'nin *Kitâbü'l-İzâh*'ı (vakf ve ibtidâ ilmine dair), ed-Dânî'nin *et-Teyssîr*'i ile *Kitâbü'l-muvazzah fi'l-feth ve'l-imâle*, Şâtıbî'nin *Kaside-i Lâmiyye*'si, Ebû Şâm'e'nin *Hırzû'l-emânî şerhi*, İbnü'l-Cezerî'ye ait *Dürre* isimli eserin şerhi, Nüveyrî'nin *Tayyibe en-Neşr* şerhi, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'i ve *Mukaddime*'si, İbnü'l-Kâsîh'ın *Kurretü'l-ayn fi'l-feth ve'l-imâle*'si ile Bakarî'nin *Kavâidü'l-mukarrere* isimli eseridir. Abdullah Paşa, bu kitapları öğrencilerin istifâdesi için

⁵⁸ Köprülü Abdullah Paşa Vakfiyesi, 11b.

⁵⁹ Köprülü Abdullah Paşa Vakfiyesi, 11a.

⁶⁰ Köprülü Abdullah Paşa Vakfiyesi, 11a.

⁶¹ Köprülü Abdullah Paşa Vakfiyesi, 11a-12a.

⁶² Köprülü Abdullah Paşa Vakfiyesi, 12a.

⁶³ Vakfiyede ismi geçen görevli listesi uzayıp gitmektedir. Mesela türbe, dârülkurrâ ve mektep için mücellit, neccar, hattat, kurşuncu, çilingir, erbab, çadırcı, su yolcu, kandilci, ferrâş gibi birçok görevliye dair vazife kaydı vakfiyede yer alıp görevliler için ücret belirlenmiştir. Konuyla ilgili bilgi için bk. Sultan Murat Topçu, "Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın 15 Cemâdiel-evvel 1133-M.14 Mart 1721 Tarihli Vakfiyesi'ne göre İmar Faaliyetleri ve Bani Kişiliği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/17 (2011): 410-413.

⁶⁴ Köprülü Abdullah Paşa Vakfiyesi, 11a-12b.

⁶⁵ Köprülü Abdullah Paşa Vakfiyesi, 12a.

⁶⁶ Köprülü Abdullah Paşa Vakfiyesi, 9b.

⁶⁷ Topçu, *Etkin Bir Bani Ailesi: Köprülüler*, 421.

vakfettiğini söyler, bunların muhafazası için hâfız-ı kütüp tayin eder ve bu kitaplar için güve yemesinde olduğu gibi herhangi olumsuz bir durum söz konusu olduğunda zarar gören kitapların yenisinin yazılmasını ister. Ayrıca kitapların dışarıya verilmesini yasaklar. Kitapların kıraat ilminin temel eserlerinden olması ve kıraat ilminin değişik konularını içermesi, o dönemde dârülkurrâda verilen kıraat ilminin seviyesini göstermesi açısından düşündürücüdür. Zira talebenin bahsi geçen kitaplardan yararlanması için kıraat ilminde ileri seviyede olması gerekir.⁶⁸

Köprülü vakfiyelerinde Kur'ân eğitimi ve kıraatine dair tesis edilen kurumlarda görev yapması için belirlenen kimselerin görev süresiyle ilgili herhangi bir sınır söz konusu değildir. Mesela Köprülü Mehmed Paşa, İstanbul'daki dârülkurrâda görev yapacak hocalardan, görevleriyle alakalı kusur işlemedikleri ve yaşadıkları müddetçe görevlerine devam etmelerini istemiştir. Aynı durum Hâfız Ahmed Paşa'nın Kandiye'deki mektebinde ve Mehmed Âsım Bey'in İstanbul'daki meşhid tipi dârülkurrâsında görev yapacak hocalar için de söz konusudur. Yani bu kişilerin görev süresi için herhangi bir süre sınırı getirilmemiştir.⁶⁹ Köprülü ailesi vakıflarında birimlerin birçoğunda vazifeler babadan en büyük oğula intikal ettirilmiştir. Bazen babanın vefatı sonrasında bir görev birkaç çocuk arasında da paylaşılabilmiştir.⁷⁰ Görevli kimseler uzun süreli seyahat durumlarında ise vazifelerini vekaleten bir başkasına bırakabilmiştir. Eğer görevli kimse vazifesini terk etmişse bu durumda görev evladına intikal etmeyip bir başkası bu göreve getirilmiştir.⁷¹

Dârülkurrâlarda görev yapacak şeyhülkurrâlarda aranan vasıflara gelince kendilerinden on kıraati ve tecvid ilmini iyi bilmeleri, icâzetlerinin sağlam olması ve dindar olmaları gibi birtakım nitelikler istenmiştir.⁷² Nitekim Belgrad'daki dârülkurrâda görev yapacak şeyhülkurrâdan kıraat ilmine dair icâzetinin olması, tecvid ilmine vakıf ve takva sahibi olması gibi birtakım özelliklerin talep edilmesi bu durumun örneklerindedir.⁷³

2.1.2. Sıbyan Mektepleri

Osmanlı Devleti'nde fethedilen yerlerde cami, mektep, medrese gibi kurumlar inşa edilmiştir. Sıbyan mektepleri de bahsi geçen eğitim kurumlarından biridir.⁷⁴ Mekteplerde çocuklara Kur'ân ve namaz eğitimi ile yazının öğretilmesi

⁶⁸ Köprülü Abdullah Paşa Vakfiyesi, 11a-12a.

⁶⁹ Sağır, Köprülü Ailesi Vakıfları, 193.

⁷⁰ Sağır, Köprülü Ailesi Vakıfları, 194.

⁷¹ Sağır, Köprülü Ailesi Vakıfları, 195.

⁷² Sağır, Köprülü Ailesi Vakıfları, 199-200.

⁷³ Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi, Süleymaniye Ktp., Köprülü İlavesi, nr. 4, 55b-a.

⁷⁴ Mektep ismi, Köprülüler'in vakıflarında bazen muallimhâne şeklinde geçebilmektedir. Bk. Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Vakfiyesi, 6a.

amaçlanmıştır.⁷⁵ Sıbyan mekteplerindeki Kur'ân eğitimi ile temel dini bilgilerin öğretilmesi işinde Tanzimat dönemine kadar değişim ihtiyacı söz konusu olmayıp buralardaki eğitim geleneksel usullerle devam etmiştir.⁷⁶

Yukarıda adı geçen mekteplerde tedrici bir şekilde Kur'ân eğitimi verilmiş, buralarda tecvid ve meharic-i hurûf gözetilerek Kur'ân öğretimi amaçlanmıştır. Sıbyan mekteplerinin eğitim kadrosu ise muallimle yardımcısı mahiyetindeki halifeden müteşekkildir.⁷⁷ Nitekim Köprülü Mehmed Paşa'nın, Amasya Gümüşhacıköy'deki vakfiyesinde muallim ve halifelik görevinden bahsedilir. Vakfiyede ismi geçen muallimin yevmiyesi 10 akçe iken yardımcısı konumundaki halifenin günlüğü ise 4 akçedir.⁷⁸ Vakfiyede talebelerin Kur'ân eğitimi için muallimin yanı sıra halifenin de görevlendirilmesi suretiyle eğitim kadrosunun tek kişiden ibaret olmaması yapılan işin önemsendiğini gösterir.

Köprülü Mehmed Paşa, Kur'ân eğitimi için istihdam edilen muallim ile halifesini Yanova'daki vakfiyesinde zikredip bunlardan muallim ve halifeye yevmiye belirlemiştir.⁷⁹ Mehmed Paşa Arnavud Belgradı kazasına bağlı Rüznik'te de bir cami inşa edip burada Kur'ân eğitimi vermesi için muallim tayin ettirip kendisi için de günlük 4 akçe yevmiye belirlemiştir.⁸⁰

Köprülü Mehmed Paşa'nın, çocuklara Kur'ân eğitimi için muallimle halifenin istihdamının söz konusu olduğu vakfiyelerinden bir diğeri Cisir-i Şuğur'daki⁸¹ vakıflarla ilgili vakfiyesidir. Vakfiyede muallime günlük 10 akçe halifesine de 5 akçe tayin edilmiştir.⁸² Yine Bozcada'da da mektep muallimi ve halifesi görevlendirilirken, muallime 10 akçe halifeye ise 5 akçe yevmiye tayininde bulunulmuştur.⁸³

⁷⁵ Yücel Gelişli, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri/Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 15:38; Bk. Günyol, "Mektep", 656.

⁷⁶ Ahmet, Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, (İstanbul: 3F Yayınları, 2007), 32.

⁷⁷ Sıbyan mektepleriyle ilgili geniş bilgi için bk. Gökdemir, "Dârülkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri", 53-58.

⁷⁸ *Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Vakfiyesi*, nr. 4, 34b.

⁷⁹ *Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi*, nr. 3, 23. Yukarıda bahsi geçen mektep görevlileri, Mureş Suyu isimli yerdeki mektepte vazifeli olup, bundan başka Yanova'da cami bitişiğinde de mektep bulunmaktadır. Bu mektebin muallimi de cami imamı olup kendisi için 8 akçe yevmiye tayin edilirken, halifesi için de 3 akçe yevmiye belirlenmiştir. Bk. Topçu, *Etkin Bir Bani Ailesi: Köprülüler*, 73.

⁸⁰ *Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi*, nr. 3, 30a.

⁸¹ Halep sınırları içerisinde ve Asi ırmağı kenarındaki Cisir-i Şuğur, Osmanlı'da, İstanbul-Hicaz yolu güzergâhında bulunup, korunması ve geliştirilmesi gereken yerler arasında görülmüştür. Bilgi için bk. Fatih Müderrisoğlu, "Osmanlı Saray Çevresinin Suriye'deki Vakıf Eserlerinden Bazı Örnekler", *Vakıflar Dergisi*, 29 (2005): 168.

⁸² *Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi*, nr. 3, 40a.

⁸³ *Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi*, nr. 3, 23b.

Mehmed Paşa'nın muallim ve halife istihdamında bulunduğu camilerden bir diğeri Safranbolu'da⁸⁴ yaptırmış olduğu camidir. Cami vakfiyesinde Kur'ân eğitimiyle ilgili muallim ve halifenin ismi geçerken bunlardan muallime 10, halifesine ise 4 akçe yevmiye belirlenmiştir.⁸⁵

Fâzıl Mustafa Paşa'nın oğlu Abdullah Paşa da Diyarbakır'da banisi olduğu türbe dârülkurrâsına ek olarak sıbyan mektebi tesis etmiştir. Vakfiyede mektepteki muallim için 20 akçe, yardımcısı konumundaki halife içinse 10 akçe yevmiye belirlenmiştir.⁸⁶ Ayrıca talebelerin okuması için on adet küçük ve büyük boy Kur'ân ile otuz adet cüz vakfedilip, bunların korunması için de bir hâfız-ı kütüb görevlendirilmiş, Kur'ân ve cüzlerin mektebin dışına çıkarılması da yasaklanmıştır.⁸⁷ Kitaplara herhangi bir zarar söz konusu olduğunda veya bu kitaplar okunamayacak kadar eskidiğinde tek bir hattat tarafından güzelce yazılması veya satın alınması istenmiştir.⁸⁸ Mektepte de dârülkurrâda olduğu gibi verilen hizmet önemsenip birtakım görevli kimseler tayin edilmiştir. Mektepteki hizmetlere mukabil her Perşembe mektep muallimi ile talebelere Zübeyde Hanım'ın ruhuna hatim okumaları istenmiştir.⁸⁹

Kur'ân eğitimi için mektep tesisinde bulunanlardan biri de Köprülü ailesinden el-Hâc Ahmed Paşa'dır. el-Hâc Ahmed Paşa, Kandıye'de yaptırmış olduğu mektepteki muallim için 15 akçe, halifesi için de 6 akçe yevmiye belirlemiştir.⁹⁰ Ayrıca Ahmed Paşa, Kandıye'de babasının yaptırmış olduğu mektepteki vakıf kitaplara ilavelerde bulunup, bunların çoğaltılması ile okunmasına engel olunmamasını, eseri çoğaltacak kimselerin bu işi içeride yapmasını, istinsah işini yaparken de esere zarar verilmemesini ve eserden parça alınmamasını istemiştir.⁹¹

Köprülüler'in vakıfları incelendiğinde cami ve mescitlerle mektep ve medreselerin bir arada tesis edildiği görülmektedir. Öte yandan dârülkurrâlarla birlikte genellikle mektepler inşa edilmiştir. Mekteplerde yetişen kabiliyetli öğrenciler dârülkurrâlarda eğitimlerini sürdürmüştür. Mektepler bir nevi dârülkurrâdaki eğitim için birinci basamağı oluşturmuştur. Mekteplerde çocuklara daha ziyade Kur'ân-ı Kerîm ve tecvidine yönelik eğitim verilmiş, bunun yanında kabiliyetli öğrencilere sarf ve nahiv dersleri verildiği de olmuştur. Mektepte eğitim gören öğrencilere burs ve giyecek yardımı söz konusu olup bu bağlamda Diyarbakır'daki Abdullah Paşa Mektebi'ndeki talebelere elbise, yün

⁸⁴ Safranbolu Osmanlı dönemi kayıtlarında Borlu veya Taraklıborlu diye geçer. Bugünkü isminin dayandığı Za'feranborlu adı ise XVI. yy. sonlarıyla XVII. yy. başlarında ortaya çıkmıştır. Bk. Feridun Emecen, "Safranbolu", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35:481-483.

⁸⁵ *Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi*, nr. 3, 36a.

⁸⁶ *Köprülü Abdullah Paşa Vakfiyesi*, 13b.

⁸⁷ *Köprülü Abdullah Paşa Vakfiyesi*, 13a.

⁸⁸ *Köprülü Abdullah Paşa Vakfiyesi*, 16a-17b.

⁸⁹ *Köprülü Abdullah Paşa Vakfiyesi*, 14b.

⁹⁰ *Köprülü zâde el-Hâc Ahmed Paşa Vakfiyesi*, Süleymaniye Ktp., Köprülü İlavesi, nr. 8, 6.

⁹¹ *Köprülü zâde el-Hâc Ahmed Paşa Vakfiyesi*, Süleymaniye Ktp., Köprülü İlavesi., nr. 12, 5b-a.

kumaştan fes, mestle ayakkabı dağıtımı yapılmış; öğrenci sayısı kırkı geçtiğinde ise bunlara Kadir gecesini yarımşar kumaş verilmiştir. Bunun karşılığında ise mekteplerdeki eğitim görevlileri ile talebelerden kendileri ile geçmişlerinin ruhlari için dua etmeleri istenmiştir.⁹²

Mekteplerde Kur'ân eğitimi verecek muallimlerden ise dindar ve edip kimseler olmaları ile tecvid ilmini iyi bilmeleri talep edilmiştir. Bu kişiler görevlerini ihmal ettiklerinde, tembellik ettiklerinde ya da mesleğiyle uygun düşmeyecek şekilde hal ve harekette buldukları zaman vakıf mütevellileri tarafından görevlerinden azledilmişlerdir. Mesela Mehmed Paşa'nın Hacıköy'de tesis ettiği mektepte görev yapan muallimlik vazifesindeki kişi, tacirliğe meyyal, eğitim ve öğretim açısından ehil biri olmadığından kendisinin görevinden azledilmesi istenmiştir.⁹³

2.2. Köprülüler'in Vakfiyelerindeki Kur'ân Kıraatine Yönelik İstihdam Alanları

Köprülüler'in vakfiyelerinde istihdam edilen birtakım kimselerce bazı camilerde sabah namazı sonrası Yâsîn sûresi, öğle namazı sonrası Bakara'nın son iki ayeti, İkinci sonrası Nebe ve yatsı sonrası Mülk sûreleri okunmuştur.⁹⁴ Okuma işini yapmak üzere vakfiyelerde aşırhan,⁹⁵ mülkhan,⁹⁶ nebehân,⁹⁷ yâsinhân⁹⁸ gibi görev tanımları yapılmıştır. Ayrıca camiye gelen herkesin evinde Kur'ân bulunamayacağı düşüncesinden hareketle camilere cüzler ve Kur'ân'lar konulmuş, bu sayede halkın Kur'ân okuması sağlanmaya çalışılmış, bunları koruması için de hâfız-ı eczâlar görevlendirilmiş, cüz ve Kur'ân'lara herhangi bir zarar söz konusu olduğunda ise yenilerinin alınması istenmiştir.⁹⁹

Tüm bu sayılanlarla birlikte Yanova'daki¹⁰⁰ camide Kur'ân kıraati için devirhanlık adı altında iki kişi görevlendirilerek bu kişilere vakfiyede günlük beşer akçe tayin edilmiştir. Köprülü Mehmed Paşa devirhanların okuyacağı

⁹² Sağır, *Köprülü Ailesi Vakıfları*, 220-221.

⁹³ Sağır, *Köprülü Ailesi Vakıfları*, 192-193.

⁹⁴ Bahsi geçen ibadet mahalleri Bozcaada, Lefke ve Söğüt arasında bulunan camilerle Safranbolu, Gümüşhacıköy'deki camilerdir. *Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi*, nr. 3, 31b-a, 33b-a, 35a.

⁹⁵ Kur'ân'dan bazı yerleri okumakla görevli kimseye verilen isimdir. Bk. Yediyıldız, "Vakıf İstilahları", 56.

⁹⁶ Allah'ın lütfunu dileme gayesiyle Mülk sûresini okumakla görevli kimse. Bk. Yediyıldız, "Vakıf İstilahları", 59-60.

⁹⁷ Nebe' sûresini okumakla görevli kimse. Bk. Yediyıldız, "Vakıf İstilahları", 56.

⁹⁸ Yâsîn sûresini okumakla vazifelenirilmiş kimse. Bk. Yediyıldız, "Vakıf İstilahları", 60.

⁹⁹ Sağır, *Köprülü Ailesi Vakıfları*, 214-215.

¹⁰⁰ Yanova, Romanya'da tarihi bir şehir olup ismi Romen dilinde Ineu olarak geçer. Yanova'daki Osmanlı hakimiyeti 1566'dan 1693'e kadar sürmüştür. Bilgi için bk. Mihai Maksim, "Yanova", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43:316-317.

cüzlerin takibi için de vakfiyede¹⁰¹ ser-mahfil'e de¹⁰² yer vermiş ve bu kimseler için de günlük ikişer akçe belirlemiştir.¹⁰³

Mehmed Paşa'nın devirhanlık kaydı bulunan diğer vakfiyesi ise Varad¹⁰⁴ Cami vakfiyesidir. Varad vakfiyesinde devirhana (2 kişi) 10 akçe yevmiye tayini yapılmıştır.¹⁰⁵ Mehmed Paşa, Bozcaada'daki camide de aşırhan ve iki adet devirhan görevlendirip aşırhana 5 akçe (imamın yevmiyesinin üçte biri kadar olacak şekilde), devirhanlara ise 2'şer, ayrıca devirhanlara gözetmenlik yapan ser-mahfile de 2 akçe yevmiye belirlemiştir.¹⁰⁶

Mehmed Paşa'nın devirhan ve aşırhan istihdamında bulunduğu camilerden bir diğeri Safranbolu'da¹⁰⁷ yaptırmış olduğu camidir.¹⁰⁸ Bu camiyle ilgili vakfiyede devirhanlara gözetmenlik yapan ser-mahfilin de ismi geçmektedir.¹⁰⁹ Hekimhan'daki vakfiyede de iki adet devirhan istihdamı mevcuttur ve kendilerine 4'er akçe yevmiye tahsisi yapılmıştır.¹¹⁰

Köprülü Mehmed Paşa'nın, doğrudan Kur'ân kıraatine yönelik kişileri istihdam ettiği diğer vakfiyeleri Cısr-i Şuğur ile Malatya'daki vakıflarıyla ilgili vakfiyelerdir. Bunlardan Cısr-i Şuğur vakfiyesinde aşır okuyan aşırhan, dört devirhan ve Kur'ân-ı Kerîm'leri muhafaza ile görevli "hâfız-ı mesâhif-i şerife"nin zikri geçmektedir. Vakfiyede müezzine yevmiye olarak 6 akçe belirlenirken, devirhanların da her birerine 3'er akçe belirlenmiştir.¹¹¹ Mehmed Paşa'nın, Malatya'da yaptırmış olduğu caminin içinde bulunduğu vakfiyesinde de Kur'ân okumaları için aşırhan ve devirhanlık yapacak kişiler görevlendirilmiş, bunlardan aşırhana günlük 5 akçe, iki devirhandan her birine de 4'er akçe tayin edilmiştir.

¹⁰¹ Vakfiye, vakfedilen malların mahiyeti, nasıl ve kimler tarafından idare olunacağı, nerelerde tasarruf edileceği ile bu mallarla kimlerin ne şekilde istifade edeceğine dair yazılı belgedir. Bk. Osman Gazi Özgüdenli, "Vakfiye", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42:465-466.

¹⁰² Devirhan grubunun başkanı konumundadır. Devirhanların tilaveti sonrası dua etmekle görevlidir. Bk. Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf İstılahları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi*, 8 (1983): 59.

¹⁰³ *Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi*, nr. 3, 26b.

¹⁰⁴ Varad, Romanya'da tarihi nitelikte bir şehirdir. Varad'daki Osmanlı hakimiyeti XVII yy. ikinci yarısından 1692 yılına kadar sürmüştür. Romen dilindeki ismi Oradea'dır. Bk. Mihai Maksim, "Varad", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41:514.

¹⁰⁵ *Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi*, nr. 3, 28a.

¹⁰⁶ *Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi*, nr. 3, 22b-25a.

¹⁰⁷ Safranbolu, Osmanlı dönemi kayıtlarında Borlu veya Taraklıborlu diye geçer. Bugünkü isminin dayandığı Za'feranborlu adı ise XVI. yy. sonlarıyla XVII. yy. başlarında ortaya çıkmıştır. Bk. Feridun Emecen, "Safranbolu", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35:481-483.

¹⁰⁸ *Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi*, nr. 3, 35b-37b.

¹⁰⁹ Köprülü Mehmed Bey'in yaptırmış olduğu camilerin vakfiyelerinde bahsi geçen görevli kimselerin çokluğu oldukça ilginçtir. Mesela Safranbolu'da yaptırdığı camideki görevliler imam, aşırhan, hatib, devirhan gurubunun başkanı konumundaki ser-mahfil, müezzin-i evvel ve sâni, salâ müezzini, vâiz, kayyûm, cumalarda caminin banisini anan muarrif, halıların yayılması ve temizlenmesi işiyle ilgili ferrâş ve devirhanlardır (7 kişi). Bk. *Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi*, nr. 3, 35b-37b.

¹¹⁰ *Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi*, nr. 3, 37a-38b.

¹¹¹ *Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi*, nr. 3, 38.

Vakfiyede imama 8 akçe aşırhana da 5 akçe yevmiye belirlenmesi,¹¹² Kur'ân okutulması işinin önemsendiğini gösterir.

Köprülü Mehmed Paşa'nın hayatında önemsendiği Kur'ân kıraati işini vefatı sonrasında çocukları tarafından da önemsenmiştir. Nitekim Mehmed Paşa'nın türbesinde her gün sabah Yâsîn sûresinin okuması için bir yâsîhan görevlendirilirken, bahsi geçen türbede her gün sabah namazı sonrasında da bir hatim indirilmiştir.¹¹³

Köprülü Mehmed Paşa'nın eşi Ayşe Hanım da benzer şekilde kardeşi Ahmed Ağa için Kur'ân'dan bir cüz ile babası Yusuf Ağa için her gün Fetih sûresinin okunmasını istemiştir.¹¹⁴ Ayşe Hanım ayrıca Taş Kale Camii'ndeki tevliyet¹¹⁵ görevi için de iki akçe yevmiye belirlerken,¹¹⁶ aşır okuması için de günlük iki akçeye aşırhan tayin etmiştir.¹¹⁷ Yani vakfın idaresindeki görevliyle aşırhana aynı yevmiye belirlemiştir. Ayrıca adı geçen camide hububat karşılığı günde bir cüz Kur'ân okuması için birini daha tayin etmiştir.¹¹⁸

Mehmed Paşa'nın oğlu Fâzıl Ahmed Paşa, babasının yolundan gidip Kur'ân kıraati için kârî (Kur'ân okuyucusu) istihdamını devam ettirmiştir. Nitekim Ahmed Paşa, Kandiye¹¹⁹ vakfiyesinde ser-mahfil için yevmiye 1 esedî kuruş¹²⁰ tayin ederken dört devirhandan her biri için de günlük 3 esedî kuruş belirlemiştir.¹²¹

Ahmed Paşa'nın yeğeni Köprülüzâde Nûman Paşa da ailenin diğer bireyleri gibi Kur'ân kıraati hususunda titiz davranmış, Ümmü Harâm'ın (Hala Sultan)¹²²

¹¹² Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi, nr. 3, 37.

¹¹³ Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi, nr. 3, 47a-48b.

¹¹⁴ Ayşe Hanım Vakfiyesi, Süleymaniye Ktp., Köprülü İlavesi Blm., nr. 15, 9a.

¹¹⁵ Tevliyet terimi, vakıfların idaresi için görevli tayininde kullanılmıştır. Osmanlılar'da vakıfların yönetimi için müteveli tayinine "tevliyet" denilmiştir. Bk. İsmail Cebeci, "Tevliye", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41:40.

¹¹⁶ Ayşe Hanım Vakfiyesi, 25a.

¹¹⁷ Ayşe Hanım Vakfiyesi, 7a.

¹¹⁸ Ayşe Hanım Vakfiyesi, 5b-6a.

¹¹⁹ Girit adasında bulunan Kandiye'nin bugünkü adı Iraklion'dur. Bk. Gülsoy, "Kandiye", 303.

¹²⁰ İesedi kuruş, 1658'de 70 akçeye karşılık gelmekte iken; 1660'da 100 akçe XVII. yy. sonlarında ise 120 akçeye mukabildir. Esedî kuruş ve diğer Osmanlı para birimleriyle ilgili bilgi için bk. Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel vd., (Ankara: 2002), 10:802-822; Ruhi Özcan, "Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17 (2005): 237-266.

¹²¹ Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Vakfiyesi, nr. 4, 56a-57b.

¹²² Ümmü Harâm Bint Milhân (Mâlik) b. Hâlid, Türklerce "Hala Sultan" ismiyle bilinir. Kendisiyle ilgili Hz. Peygamber'le (sav.) aralarında süt veya soyca teyze-yeğen bağı olduğuna, babası veya dedesi tarafından Hz. Peygamber'in (sav.) süt teyzesi olduğuna dair bilgiler mevcuttur. "Hala Sultan" şeklinde anılması teyze kelimesinin Arapça'da "hâle" şeklinde geçmesi sebebiyledir. Hz. Peygamber'in rüyası ve müjdesi sonrasında kendisine bildirildiği üzere, Hz. Osman zamanında Kıbrıs'ın fethi için çıkılan Müslümanların ilk deniz seferine iştirak etmiş, Kıbrıs'a ulaşması akabinde katırından düşerek şehit olmuş ve orada defnedilmiştir. Kabri Larnaka yakınlarındaki

ruhuna hatim okumaları için Lefkoşa'nın değişik camilerinde görevli dört hafız tayin etmiş, bunlar için günlük 10 cedit akçe yevmiye belirlemiştir. Nûman Paşa, hatim okuma işini önemsemesinden olsa gerek hatmi okuyacak hafızları isim isim belirlerken, bu işin gözetimi için de birincisi müftü olmak üzere iki kişi tayin edip müftü ve diğer görevliyi de vakfiyede zikretmiştir. Ayrıca vakfiyede Ümmü Haram adına icra edilecek hatim merasimi sonrasında Kur'ân okuyucularına ve merasim anında orada bulunacaklara yemek dağıtılması istenmiştir.¹²³

Nûman Paşa, bir başka yerde de Köprülü Mehmed Paşa ve eşi Ayşe Hanım, Fâzıl Ahmed Paşa, sadru's-şehîd Mustafa Paşa ile kendi ruhu için düzenlemiş olduğu vakfiyede şeyhülkurrâ ve isimleri belirlenmiş on kişiden, caminin türbeye bakan penceresi dahilinde günde bir cüz, üç günde bir ve haftada iki hatim okumalarını ister ve bu kişilerin her birine beşer akçe yevmiye tayin edilmesini talep eder. Cüzlerin organizesi için de bir eczâ-hân belirleyip kendisine günlük beş akçe maaş bağlar. Mütevellî vekillerinden rüşvet veya hatıra binaen Kur'ân ehli olmayanları bu iş için vazifelendiren kişileri de Kur'ân'a havale eder.¹²⁴

Nûman Paşa'nın oğlu el-Hâc Ahmed Paşa, Köprülü ailesinin Kur'ân kıraatine katkıda bulunan bireylerindendir. Ahmed Paşa, babasının yolundan gidip Köprülü vakfiyesinde¹²⁵ Kur'ân'dan seçki yoluyla belirli bölümleri okuması için görevliler tayin etmiştir. Ahmed Paşa vakfiyede bu görevi yürütenler için de yevmiye belirlemiştir.¹²⁶

el-Hâc Ahmed Paşa'nın, Kandiye'de mütevellisi bulunduğu vakıflarda görevli tayin listesinde Köprülü ailesinden ahirete irtihal edenler ile vefatının ardından kendi ruhu için hatim indirilmesi için on kişinin tayini, bu on kişinin isimlerinin vakfiyede açıkça belirtilmesi ve bu kimseler için günlük 5 akçe yevmiye tayin etmesi, Kur'ân kıraati açısından önemlidir. Vakfiyede vazifesi belirlenen zaman ve mekânda hatim için Kur'ân cüzlerini dağıtmak ve toplamak olan müvezzi¹²⁷ ile Kur'ân cüzlerini muhafaza ile görevli hâfız-ı eczâ görevinin de zikredilmesi ve söz konusu kişilere de günlük beş akçe yevmiye belirlenmesi, Kur'ân okutma işinin Köprülüler tarafından ziyadesiyle önemsendiğini gösterir.¹²⁸

Vakfiyelerde belirlenen görevde bulunan kimselerin bazı nitelikleri haiz olmaları şartı aranmıştır. Mesela Kur'ân-ı hatmedecek devirhanlardan tecvidi bilmeleri ile Kur'ân'daki öğretileri yaşamaları istenmiştir.¹²⁹ Gerekli şartları

Tuzla civarındadır. Bk. M. Yaşar Kandemir, "Ümmü Haram", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42:320-321.

¹²³ *Köprülüzâde Nu'mân Paşa Vakfiyesi*, Süleymaniye Ktp., Köprülü İlavesi, nr. 18, 2b-3b.

¹²⁴ *el-Hâc Ahmed Paşa Vakfiyesi*, nr. 12, 4.

¹²⁵ Bugünkü adı Veles'tir. Makedonya'da bulunan tarihi nitelikteki Veles'in Osmanlı'daki adı Köprülü'dür. Bk. Mehmet Hacısalihoğlu, "Makedonya", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 439.

¹²⁶ *el-Hâc Ahmed Paşa Vakfiyesi*, nr. 7, 7a-8b.

¹²⁷ Yediyıldız, "Vakıf İstilahları", 59.

¹²⁸ *el-Hâc Ahmed Paşa Vakfiyesi*, nr. 12, 2b-3b.

¹²⁹ *Köprülüzâde Mehmed Paşa Vakfiyesi*, Süleymaniye Ktp., Köprülü İlavesi, nr. 4, 55.

taşıyan kimseler, beratlarını almaları sonrasında görevlerine başlamışlardır. Bu kişiler görevlerini ihmal ettiklerinde, tembellik ettiklerinde ya da mesleğine uygun düşmeyecek şekilde hal ve harekette bulduklarında vakıf mütevellileri tarafından görevlerinden azledilmişlerdir. Mesela Mehmed Paşa'nın Hacıköy'de tesis ettiği mektepteki muallimlik vazifesindeki kişi, tacirliğe meyyal, eğitim ve öğretim açısından ehil biri olmadığından görevinden azledilmesi istenmiştir.¹³⁰ Ayrıca herhangi bir görevli vazifesinden başkası adına feragat edecek olsa bile bu durumda da mütevellinin olurunun alınması gerekmiştir.¹³¹

Görevliler ücretlerini vakıf kasasından kâim-i makâm-ı mütevelliden almışlar,¹³² vakıftan alınan maaşlarını yetersiz gördüklerinde vazifelerinden affını isteyebilmişlerdir. Ayrıca vazifeli kimselerin yapması gereken işlerini rahatlıkla yapabilmeleri için görevlilere yer yer lojman tahsis edildiği de olmuştur. Lojmanların yapılmasındaki amaç ise vakfiyede tanımı geçen görevi çekici hale getirebilmektir.¹³³

Vakıflarda görev yapacak kimseler vazifeye getirilmeden evvel bugünkü anlaşıldığı şekliyle güvenlik soruşturması gibi bir soruşturmadan geçirilmiş; vakfın olduğu yerin kadısı, müteveli vekili ile o yöredeki saygın kişilerin görüşleri bunların tayinlerinde etkili olmuştur. Rüşvetle veya iltimas ile vakıf görevini ehil olmayana verenlerse Allah'ın adaletine havale edilmişlerdir.¹³⁴

2.3. Köprülüler'in Telifleri Vasıtasıyla Kur'ân Eğitimi ve Kıraatine Katkıları

Köprülü Kütüphanesi vakfiyesi kitap listesinde diğer ilimlere dair kitaplarla birlikte *Şerhu'l-Hidâye fi'l-kırâ'âti's-seb'*, *Şerhu'l-Kabâkıbiyye*, *Kitâbü îzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, *Kitâbü'l-İhtiyâr fî ihtilâfi'l-aşere*, *Şerhu Vakf-ı Hamza ve Hişâm*, Nüveyrî'nin *Tayyibe şerhi*, Zehebî'nin *Tabakâti'l-kurrâ'sı* ve *Musannef fî turuki'l-kırâ'ât* isimli kitapların bulunması o dönemde kıraat ilminin önemsendiğine dair bir ölçüttür. Şöyle ki Köprülüler'in vakfiyelerindeki kitaplar talebenin istifadesi içindir. Yukarıda bahsi geçen kitapların vakfiyeye dahil olması o zamanda bu tarz kitaplara ihtiyaç duyulduğunu ve bu ihtiyacın giderilmesi açısından Köprülü ailesinin de duyarlılığını gösterir.¹³⁵

Köprülü ailesine mensup kişiler Kur'ân kıraati ilmine yönelik kitapları kütüphanelere vakfetmekle kalmayıp, aynı zamanda bu alanla alakalı eserler telif etmişler; bunun yanında kıraat ilmine dair risâle telif edilmesini de teşvik etmişlerdir. Köprülü ailesinden kıraate yönelik eser telifinde bulunan ya da eser telifine vesile olan kişiler Köprülüzâde Nûman Paşa ile Abdullah Nâilî Paşa'dır.

¹³⁰ Sağır, *Köprülü Ailesi Vakıfları*, 192-193.

¹³¹ Sağır, *Köprülü Ailesi Vakıfları*, 192-193.

¹³² Sağır, *Köprülü Ailesi Vakıfları*, 196.

¹³³ Sağır, *Köprülü Ailesi Vakıfları*, 197.

¹³⁴ Sağır, *Köprülü Ailesi Vakıfları*, 199.

¹³⁵ *Köprülüzâde Mehmed Paşa Vakfiyesi*, nr. 4, 22b.

Köprülüzâde Nûman Paşa, Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin talebelerindedir. Mansûrî'nin, kıraat ilminde okuttuğu tariklerden biri de Osmanlı'da Mısır tariki şeklinde meşhur olan Şâtıbiyye tarikidir. Nûman Paşa, bahsi geçen tarik doğrultusunda bazı ayetlerin okunuş biçimlerine dair bir risâle yazmıştır.¹³⁶

Nûman Paşa'nın kardeşi Abdullah Paşa'nın, İslâmi ilimler içerisinde özellikle de kıraat ilminde ihtisas sahibi olduğundan bahsedilir.¹³⁷ Kendisinin bu alanda bir de *el-İfâdetü'l-muknia* isimli risâlesi vardır. Eser, mukaddime-usûl ve ferş bölümlerinden müteşekkil olup sonunda resm-i hatta muhalif okuyuşlardan bazılarının ele alındığı ekle bitmektedir. Usûl bölümünde konular başlıklar halinde ele alınırken ferş bölümünde ise daha ziyade izâfet yâları ile mahzuflara değinilmektedir.¹³⁸

Abdullah Paşa'nın eseri şaz kıraatler olarak bilinen dört kıraatla alakalıdır. Eserde dört kıraate ait bilgi verenlerin daha ziyade İbnü'l-Kabâkî'nin *Mecmei's-sürûr* isimli eserinden istifâde ettiklerini dile getiren Abdullah Paşa, bahsi geçen eserde bazı yanlışların olduğunu kendisinin de eserini bu yanlışları düzeltmek amacıyla kaleme aldığını zikreder.¹³⁹

Abdullah Paşa, *el-İfâdetü'l-muknia* isimli eserini yazmakla beraber kıraat alanında birtakım eserlerin yazımına da katkıda bulunmuştur. Nitekim Abdullah Paşa'nın kıraate dair bazı meseleleri Yûsufefendizâde lakabıyla meşhur Abdullah Hilmi'ye sormasına binaen Yûsufefendizâde, *Risâle fî ecvibeti'l-mesâil* isimli

¹³⁶ Bahsi geçen risâle, Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcuttur. Bk. Köprülüzâde Nûman Paşa, *Risâle fi'l-kirâa*, Süleymaniye Ktp., Erzincan, nr. 8, 96a-104b. Besmele, hamdele ve salvele sonrasında risalesine Şâtıbiyye tarikinde kıraatleri okumada cem' usûlüne dair bilgiler vermekle başlayan Nûman Paşa, bu bölümde cem usûlünün uygulama yöntemini açıklamış; Bakara sûresi altıncı ayetteki ferş denilen vücûhâtı, cem' metodunun uygulanışını örneklendirerek anlatmıştır. Bk. Nûman Paşa, *Risâle fi'l-kirâa*, 96b. İstiâze ve besmeleye dair vücûhâtlardan sonra sûrelerdeki vücûhâtların bir kısmını dile getiren Nûman Paşa, bu konuda Fâtihâ sûresi ile Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri'ndeki bir kısım âyetlerin vecihlerine risalesinde genişçe yer vermiş, daha sonra diğer sûrelerdeki bazı âyetlerin vücûhâtlarına kısaca değinmiştir. Nûman Paşa, *Risâle fi'l-kirâa*, 96b-104a. Nûman Paşa risalesinin son kısmında ise Duhâ sûresinden başlayarak sûre sonlarında getirilen tekbirleri dile getirmiştir. Risâlenin ferağ kaydında tekbirlerle hatim tamamlandıktan sonra Fâtihâ ve Bakara sûrelerinin ilk beş âyetinin okunmasının ardından hatim duası yapmanın Resûlullah'tan beri süregelen bir sünnet olduğuna ve kendilerinin de hocalarından öyle gördüğüne dair bilgiler verilmiştir. Nûman Paşa, *Risâle fi'l-kirâa*, 104a-105a. Bahsi geçen uygulamanın Nûman Paşa'nın yaşadığı dönemdeki haliyle günümüzde de devam ettirilmesi ve bu vb. uygulamaların devamının gerekliliğinin doğruluğu hususunda "hocalarımızdan böyle gördük" şeklinde risâlede geçen ibareye hali hazırda da sıkça vurgu yapılması, kıraat eğitim geleneğinin yüzyıllar boyu sürdürüldüğüne ve sonraki nesillere aktarıldığına dair delillerden biri olsa gerektir. Bk. Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî*, 89.

¹³⁷ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 263-264.

¹³⁸ Bk. Köprülüzâde Abdullah Nâili Paşa, *el-İfâdetü'l-muknia' fi'l-kirâ'âti'l-erbaa'*, Süleymaniye Ktp., Hacı Ahmed Paşa, nr. 2.

¹³⁹ Abdullah Nâili Paşa, *el-İfâdetü'l-muknia' fi'l-kirâ'âti'l-erbaa'*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 389, 1a-2b.

risâlesini kaleme alma ihtiyacı duymuştur. Yûsufefendizâde adı geçen risâlede örnekler vermek suretiyle ibdâl, sıla, nakil, sekt vs. kıraatin usulüyle ilgili birtakım meseleleri kaleme almıştır.¹⁴⁰

Abdullah Paşa'nın, Zekeriyâ el-Ensârî'nin (ö. 926/1520), *Mukaddime*¹⁴¹ isimli eser için kaleme aldığı şerhi üzerine Ahmed b. Ömer el-Eskâtî'nin (ö. 1159/1746) yazdığı haşiyenin ele alınmasına vesile olmuş olması da muhtemeldir. Şöyle ki Eskâtî bahsi geçen eseri, Vezir Muhammed Ebû Nâil el-Mukrî'nin ricası üzerine yazdığını dile getirir. Bu kişinin Abdullah Nâilî Paşa olma ihtimali büyüktür. Zira Abdullah Paşa, Eskâtî'den kıraat icâzeti almış ve bir dönem vezirlikte de bulunmuştur.¹⁴²

Eskâtî'nin eseri, kırk iki soru ile bunlara verilen cevaplardan müteşekkildir ve *Şâtibiyye*'ye dairdir.¹⁴³

Sonuç

Köprülü ailesinin kurucusu addedilen Köprülü Mehmed Paşa ile birlikte ailede vakıf geleneği de başlamıştır. Mehmet Paşa'yla başlayan bu gelenek oğulları Fâzıl Ahmed Paşa ve Fâzıl Mustafa Paşa ile torunları Nûman Paşa ve Abdullah Paşa'yla devam ettirilmiştir.

Köprülüler'in Türkiye sınırları içinde ve dışında kurmuş oldukları vakıflar, daha ziyade ticaret yolları üzerinde kurulmuş, bunun yanında kuruldukları bölgenin ihtiyaçlarına binaen dizayn edilmiştir. Köprülüler, tesis ettikleri vakıflar sayesinde Balkanlar'da birçok yerin Türkleşmesi ve İslamlaşmasına vesile olmuş, vakıfların buldukları yerlerin imarına da katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca söz konusu vakıflar sayesinde hayırla anılıp, halk nezdinde itibar sahibi olmuşlardır.

Köprülüler'in, halkın İslamlaşmasına yönelik hizmetlerinden en önemlilerinden biri de Kur'ân eğitimi ve kıraatine dair hizmetleridir. Bu hizmetler, Kur'ân eğitimi ve kıraatiyle ilgili kurdukları yapılar, vakıflarda bahsi geçen sahaya yönelik istihdam alanları ile alanla ilgili telif ettikleri veya telifine sebep oldukları kitaplar olmak üzere üç ana başlıkta toplanmıştır.

Köprülüler'in vakfiyelerinde geçen Kur'ân eğitimi ve kıraatine dair hizmetlerden ilki alanla ilgili tesis edilmiş kurumlardır. Bu yapılar dârülkurrâlarla sıbyan mektepleridir. Köprülüler'in vakfiyelerinde bahsi geçen dârülkurrâlar, içerisinde Kur'ân'ın içeriğinden ziyade Kur'ân'ın doğru ve güzel bir

¹⁴⁰ Eserle ilgili bk. Yûsufefendizâde, *Risâle fî ecvibeti'l-mesâil mim mâ yetealleku bi vücûhi'l-Kur'ân*, Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., nr. 68/4, 29a.

¹⁴¹ İbnü'l-Cezerî'ye ait eser, beyitler halinde ve on dokuz babdan oluşacak şekilde yazılmıştır. Eser, harflerin mahreçleri, sıfatları, terkik, tefhim, idğâm, med ve hemze gibi konulardan müteşekkildir. Eserle ilgili bk. Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20:555.

¹⁴² Bilgi için bk. Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 80.

¹⁴³ Eserle ilgili bk. Ahmed b. Ömer el-Eskâtî, *Ecvibetü'l-mesâilü'l-müşkilât fî 'ilmi'l-kurâ'ât*, thk. Emin Muhammed Ahmed eş-Şinkiti, (Riyad: Dâr-u Kunûz-ü İşbilyâ, 2008).

biçimde okunmasının öğretildiği yapılardır. Bu kurumlarda Kur'ân eğitimi verilip tamamı veya bir kısmı ezberletilirken aynı zamanda kıraat vecihleri de öğretilmiştir. Köprülü vakfiyelerinde ismi geçen dârülkurrâlar Belgrad, Uyvar, Çemberlitaş ve Diyarbakır Zübeyde Hanım Darülkurrâlarıdır. Bu kurumlarda Kur'ân eğitimi verilmesi ve bu vesileyle ailenin geçmişlerinin ruhlarının şad edilmesi amaçlanmıştır. Vakfiyelerde adı geçen kurumlarda eğitime yönelik istihdam edilen görevliler şeyhülkurrâ ile yardımcıları mahiyetindeki halifeleri iken, Kur'ân okumakla görevli kimseler ise devirhan, cüzhan, mülkhan ile yâsînhanlardır.

Bahsi geçen kurumlardan sıbyan mektepleri ise Osmanlı'da fethedilen yerlerde cami ve medreselerle birlikte öğretim için tahsis edilmiştir. Mekteplerden bazıları camilerde tesis edilirken bir kısmı da müstakil bir kurum şeklinde inşa edilmiştir. Köprülüler'in sıbyan mekteplerine Yanova, Gümüşhacıköy (Amasya) ve Cisir-i Şuğur'un yanı sıra Osmanlı'ya bağlı Balkanlar, Anadolu ve diğer beldelerde rastlamak mümkündür. Buralarda Kur'ân ile namaz eğitiminin yanı sıra yazının öğretilmesi amaçlanmış ve vakfiyelerde Kur'ân eğitimi için muallim ile halife istihdam edilmiştir.

Yukarıda bahsi geçen görevlilerin haricinde Köprülü vakfiyelerinde Kur'ân kıraatine yönelik zikri geçen diğer görevliler, aşırhan, Nebehan, hâfız-ı mesâhif-i şerife ile ser-mahfildir. Vakfiyelerde, Kur'ân okumakla görevli kimselerin seçiminde de vakıf mütevellilerinden titiz olmaları istenmiş, aksi durumda kendileri Kur'ân'ın sahibi Allah'a havale edilmiştir. Daha önce geçtiği üzere vakfiyelerde bu kimselerin istihdam edilme sebepleri ailenin geçmişlerinin hayırla yad edilip, ruhlarının şad olmasıdır.

Köprülüler'in, Kur'ân eğitimi ve kıraatine yönelik hizmetlerinden bir diğeri de kıraat ilmine dair telifte bulunmaları ile Kur'ân kıraatiyle ilgili eserlerin vücuda getirilmesine vesile olmalarıdır. Nitekim Nûman Paşa'nın Şâtıbiyye tarikiyle ilgili risalesi, Abdullah Paşa'nın *el-İfâdetü'l-mukniâ*'sı ile Yûsufefendizâde ve Ahmed el-Eskâti'nin kıraatle alakalı risale yazımına sebep olması bu durumun örneklerindedir.

Kaynakça

- ALEMDAR, Yusuf. *Osmanlı'da Dârülkurrâ Müessesesi ve Kıraat Eğitimi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.
- ALTIKULAÇ, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *DİA*. 20:551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- AKYÜZ, Abdullah. *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.
- BAŞ, Fatma. "17.Yüzyıl Divanlarında Köprülü Ailesinden Sadrazamlara sunulan Kasideler Üzerine Bir İnceleme". *Journal of Turkish Language and Literature* 2 (2016): 35-50.
- BEHÇETİ, İbrâhim. *Silsiletü'l-asafiyye fî devletil-hakaniyyeti'l-Osmaniyye*. Ahmet Paşa, 212. Köprülü Kütüphanesi.
- BERKÎ, Ali İhsan. *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Eserler*. Ankara: y.y., 1965.
- BOZKURT, Nebi. "Dârülkurrâ". *DİA*. 8: 543-545. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- BURSALI, Mehmet Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. Hrz. Ali Fikri Yavuz-İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, ts.
- CEBECİ, İsmail. "Tevliye". *DİA*. 41:40. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- CİHAN, Ahmet. *Osmanlı'da Eğitim*. İstanbul: 3F Yayınları, 2007.
- ÇELEBÎ, Evliya. *Seyahatnâme*. Hrz. Ruşen Deniz. 2 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- DUMAN, Mahmut. *Köprülü Mehmet Paşa Hayatı, Şahsiyeti ve Faaliyetleri*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2006.
- EMECEN, Feridun. "Safranbolu". *DİA*. 35: 481-483. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- ERGİN, Osman Nuri. *Türkiye Maarif Târîhi*. 2 Cilt. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- ERÜNSAL, İsmail. "Köprülü Kütüphanesi". *DİA*. 26:257-258. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- _____. "Kütüphane". *DİA*. 27: 11-32. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- _____. *Türk Kütüphaneleri Tarihi*. 2. Cilt. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 1988.

- ESKĀTÎ, Ahmed b. Ömer el-Eskâtî. *Ecvibetü'l-mesâilî'l-müşkilât fî 'ilmi'l-kırâ'ât*. Thk. Emin Muhammed Ahmed eş-Şinkiti. Riyad: Dâr-u Kunûz-ü İşbiliyâ, 2008.
- GELİŞLİ, Yücel. "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri/Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü". *Türkler*. Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. 15: 35-43. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip. "Köprülüler". *İ.A.* 6: 892. Ankara: MEB Yayınları, 1955.
- GÖKDEMİR, Ahmet. *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*. Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi, 2017.
- _____. "Osmanlı Kur'an Eğitim Merkezleri: Dârülkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri". *Edebali İslamiyat Dergisi* 1/2 (2017): 43-60.
- GÜLSOY, Ersin. "Kandiye". *DİA*. 24: 303-305. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- GÜNYOL, Vedat. "Mektep". *İ.A.* 7:656-657. İstanbul: MEB Yayınları, 1972.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet. "Makedonya". *DİA*. 27: 437-439. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- İLGÜREL, Mücteba. "Köprülü Mehmed Paşa". *DİA*. 26: 258-260. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- İPŞİRLİ, Mehmet. "Abdullah Nâilî Paşa". *DİA*. 1:124-125. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- KANDEMİR, M. Yaşar. "Ümmü Haram". *DİA*. 42:320-321. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- KAZICI, Ziya. *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*. İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2004.
- KOLODZİJCZK, Dariusz. "Kamaniçe". *DİA*. 24:274-275. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- KOPCAN, Vojtech. "Uyvar". *DİA*. 42: 253-254. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- KÖPRÜLÜZÂDE, Abdullah Nâilî Paşa. *el-İfâdetü'l-muknia' fî'l-kırâ'âti'l-erbaa'*. Hacı Ahmed Paşa, 2; Hamidiye, 389. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Köprülü Abdullah Paşa Vakfiyesi*. Köprülü İlavesi, 2448. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi*. Köprülü İlavesi, 3. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi*. Köprülü İlavesi, 4. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Köprülü el-Hâc Ahmed Paşa Vakfiyesi*. Köprülü İlavesi, 7. Süleymaniye Kütüphanesi.

Köprülü el-Hâc Ahmed Paşa Vakfiyesi. Köprülü İlavesi, 8. Süleymaniye Kütüphanesi.

Köprülü el-Hâc Ahmed Paşa Vakfiyesi. Köprülü İlavesi, 12. Süleymaniye Kütüphanesi.

Köprülü Mehmed Âsım Bey Vakfiyesi. Köprülü İlavesi, 10. Süleymaniye Kütüphanesi.

Köprülü Nûman Paşa, Risâle fi'l-kırâa. Erzincan, 8:96a-104b. Süleymaniye Kütüphanesi.

Köprülü Nûman Paşa Vakfiyesi. Köprülü İlavesi, 18. Süleymaniye Kütüphanesi.

MAKSİM, Mihai. "Varad". *DİA*. 41: 513-515. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

_____. "Yanova". *DİA*. 43:316-317. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

MÜDERRİSOĞLU, Fatih. "Osmanlı Saray Çevresinin Suriye'deki Vakıf Eserlerinden Bazı Örnekler". *Vakıflar Dergisi* 29 (2005):163-168.

ÖZCAN, Abdülkâdir. "Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa". *DİA*. 26:260-263. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

_____. "Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa". *DİA*. 26: 263-265. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

_____. "Köprülüzâde Nûman Paşa". *DİA*. 26: 265-267. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

ÖZCAN, Ruhi. "Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 17 (2005): 237-266.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi. "Vakfiye". *DİA*. 42: 465-466. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

ÖZTÜRK, Mustafa. "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi". *Türkler*. Ed. Hasan Celal Güzel vd. 10: 802-822. Ankara: 2002.

PAKALIN, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.

SADIKOV, Murad. *Hâşim b. Muhammed el-Mağribî'nin, "Hısnü'l-kârî fi İhtilâfi'l-Mekârî" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012.

SAĞIR, Yusuf. *Osmanlı Arşiv Belgelerine ve Vakfiyelerine Göre Köprülü Ailesi Vakıfları*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2012.

SAYIN, Murat. *Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Vakıfları*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2011.

- SÜREYYA, Mehmed. *Sicilli Osmânî*. İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- ŞEYHÎ, Mehmed Efendi. *Vekâyiü'l-Fuzalâ*. Nşr. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- TOPÇU, Sultan Murat. "Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın 15 Cemâdielevvel 1133-M.14 Mart 1721 Tarihli Vakfiyesi'ne göre İmar Faaliyetleri ve Bani Kişiliği". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/17 (2011): 405-415.
- _____. *XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Etkin Bir Bani Ailesi: Köprülüler*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2010.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin. "Vakıf İstılahları Lügatçesi". *Vakıflar Dergisi* 17 (1983): 55-60.
- YÛSUF EFENDİZÂDE. Abdullah Hilmi. *Risâle fî ecvibeti'l-mesâil mimmâ yetealleku bi vücûhi'l-Kur'ân*. Fatih, 68/4. Süleymaniye Kütüphanesi.
- YÜKSEK, Muhammed İsa. *İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Arapça ve Osmanlıca Kıraat Yazmaları*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009.